

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
ЧУМАК Наталії Володимирівни
«Пластичне самовираження людини
як культурно-антропологічний феномен»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук за спеціальністю
09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Дисертаційне дослідження Н. В. Чумак присвячено пошуку пластичної мови людини, де тіло виступає феноменом культурного та антропологічного виміру. Стрімка цифровізація сучасного суспільства, в контексті якої «карцерне тіло» поступається місцем ідеології конс'юмеризму, зумовила питання звуження меж власної свободи людини. Тіло людини стало маркером політичної та соціальної ангажованості, тому і сам акт самовираження через тіло перетворився на загальну кальку спотворення реальності, множення штучності та пустот. Так первинна матриця мови тіла опинилася в полоні різного роду інституцій, де панує сукупність конвенцій.

З іншого боку, дослідження тілесних практик у рамках філософської антропології розкриває багатомірність соматичного існування людини, яка доповнює власне уявлення про своє тіло інтеграцією духовних, ментальних та фізичних практик. Техно-танці, спортивний паркур, культ здорової їжі тощо сьогодні постають конструюванням персональної тілесності, що пов'язано з переживанням болю та навіть травм і свідчить про популяризацію та просування насильницьких практик.

Ще одне проблемне поле соматології полягає у культурному контексті тілесності, де мова йде не стільки про духовність, скільки про практику повсякденності. Саме тут значення та смисли, що виникають у просторі певного способу життя, стають аксіологічними домінантами у ставленні до родини, освіти, Батьківщини. Всі ці фактори впливають на зростання дослідницького інтересу філософів до виявлення численних причин та

наслідків «втрати тіла», що, в свою чергу, дозволяє визначати протилежні механізми пластичного самовираження, які сприяють «поверненню тіла». Тому аналіз історичного розвитку «людини тілесної» в культурно-антропологічному контексті дозволяє, з одного боку, розширити розуміння втрати пластичної мови тіла, а з іншого – віднайти практики повернення цієї мови. Саме за такою логікою й побудовано дослідження дисертантки, і тому воно є новаторським і вкрай актуальним для сьогодення.

У **Вступі** до дисертаційної роботи послідовно доведена актуальність обраної теми, у відповідності з чим сформульовані мета і завдання дослідження, визначені його предмет і об'єкт. Варто зазначити, що мета, сформульована як «здійснити комплексний культурно-антропологічний аналіз розвитку і трансформації пластичної мови...» (с. 15), з моєї точки зору, не зовсім прийнятна. Гуманітарне дослідження передбачає подальшу роботу, аналіз може бути тільки одним із засобів, але не може бути метою дослідження в цілому. В подальшому розділі дисертації виконано логічне розкриття теми пластичного самовираження людини і прояснення наукової проблеми саме в культурно-антропологічному ракурсі. Дисертантка використовувала компаративістський, психоаналітичний, історико-культурологічний методи дослідження, вона також використовувала феноменологічний та соціо-комунікаційний інструментарій. Її дослідження здійснювалося на основі теоретико-методологічних досягнень Мішеля Фуко і Моріса Мерло-Понті з урахуванням сучасних вітчизняних напрацювань в галузі пластичної культури та тілесності. Достатньо широкий об'єм використаної та опрацьованої літератури свідчить про намагання дисертантки охопити якомога більше коло питань, вирішити їх і таким чином роз'яснити одну з найважливіших проблем гуманітаристики – самовираження людини.

У **першому розділі** *«Історико-культурні та загальнотеоретичні засади дослідження пластичного самовираження людини»* дисертантка розглядає пластичне самовираження людини та специфіку його відображення в різних культурно-історичних епохах. У першому підрозділі *«Пластика в*

Давній Греції та Римі» проблема тілесності аналізується на матеріалі досліджень «великого часу», починаючи від античних авторів і закінчуючи сучасними. Тематика тілесності у Давній Греції вже неодноразово обговорювалася в науковій сфері і може здаватися вичерпаною, але дисертантка звертає увагу саме на пластичне самовираження людини античності в його нерозривному взаємозв'язку з філософським контекстом епохи, який не тільки відображав античний світогляд, але й формував специфічне уявлення про тілесність, сприяючи при цьому усвідомленню людиною себе як унікального, досконалого і неповторного творіння. Аналіз філософських поглядів Платона і Аристотеля щодо пластичного самовираження людини в той же час доповнює уявлення про філософський контекст Давньої Греції і дозволяє гармонійно вписати людину в цілісний культурологічний простір античності.

Далі здійснюється ретельний порівняльний аналіз пластичної культури в епоху Середньовіччя та Відродження. Дисертантка, з одного боку, визначає суттєвий вплив релігійного світогляду на формування уявлень про тілесність, з іншого – доводить, що відносна свобода пластичного самовираження людини Середньовіччя сприяла усталенню релігійного світогляду та ідеології. На відміну від пластичних культурних практик Середньовіччя самовираження людини Ренесансу уявляється в якомусь сенсі дисгармонійним. Людина Відродження, на перший погляд, більш розкута у прояві своїх емоцій і почуттів, але в той же час її пластична мова, як відображення внутрішнього стану, свідчить про роздвоєність та конфлікт між свідомістю та тілом. При цьому зміна пластичності, як показує дисертантка, відбувається практично в усіх формах художньої культури – живописі, літературі, танцювальному мистецтві, але більш на поверхні, ніж в глибині свідомості людини.

Характеризуючи пластичну культуру Нового часу та Просвітництва, авторка відмічає динаміку змін пластичності у зв'язку з формуванням наукового світогляду, зміною соціально-політичного та економічного устрою європейських країн і наприкінці робить висновок про дуалістичний характер

пластичної культури як продукту перехідної епохи. На цьому етапі дослідження враховується і пануючий у той час стиль бароко, і семіотика аристократичного церемоніалу, і фольклорна низова культура тощо. Пластична культура Просвітництва формується насамперед під впливом філософських ідей епохи, стилю рококо та класицизму, однак і не в меншій мірі під впливом політичних революційних процесів. Кризові явища культури, в свою чергу, спричинили безліч протиріч у пластичному самовираженні людини і, як відмічає дисертантка, підштовхнули до формування репрезентативної пластичної культури.

Загальнотеоретичні засади дослідження пластичної культури Модерну та Постмодерну пов'язані з широким колом ідей і філософських напрямів XIX та XX століття, і дисертантка цілком закономірно і зі знанням справи переосмислює найважливіші положення М. Фуко, М. Мерло-Понті, Гі Дебора та інших, адаптуючи їх до пластичної культури в антропологічному ракурсі: виділено суб'єкт-об'єктне відношення до тіла, феномен «слухняних тіл», пластична самопрезентація як продукт суспільства конс'юмерів.

У **другому розділі** дисертаційної роботи авторка зосереджує свою увагу на дослідженні пластичної мови в комунікативних практиках модернізму. У першому підрозділі розглядається еволюція вербальної і невербальної мови комунікації, визначається їх зв'язок з домінуючим типом мислення епохи Модерну, проводиться аналогія з розвитком комунікативних навичок людини, починаючи з дитячого віку і до повноліття. Філософська глибина представленого дослідження виявляється тут в тематичній площині уявлення про жест як першометафори та доповнюється його аналізом з боку мистецтва.

У другому підрозділі «Пластична мова в соціокультурних процесах модерну» з'ясовується специфіка філософської рефлексії щодо тілесності людини у культурно-філософському просторі Модерну. Авторка розглядає філософську інтерпретацію проблеми тілесного відчуження періоду Модерну на матеріалі культурних пластичних форм спорту, військових парадів,

стандартизації виробництва, армійської та шкільної дисципліни, якими були створені певні стандартні техніки тіла і руху. Наприкінці підрозділу міститься важливе узагальнене положення, що рух колективного тіла, на противагу індивідуальному, у процесі індустріалізації стає все більш помітним і означає не зібрання індивідуальних тіл, а єдиний колективний процес (або процеси).

В даній дисертаційній роботі займає значне місце дослідження танцю як культурно-антропологічного феномену, що доповнює пластичну мову найбільш виразними формами, в тому числі і в емоційному плані. Філософія танцю розкриває і збагачує тематичний напрям тілесного інтелекту, як оригінальної пластичної мови, здатної донести і відобразити глибинне внутрішнє життя і переживання людини, що безсумнівно сприяє включенню «людини тілесної» в соціокультурний простір та її подальшій життєтворчій діяльності. Як стверджується у дисертації, «танець, що сприймається як гра, не руйнує ігровий простір, але у ньому людина грає саму себе. Пластична мова тіла, єдність темпу і настрою зближують людей» (с. 91), і далі, вже ближче до висновків: «танець стає тим терапевтичним засобом для суспільства конс'юмерів, який долає кордони страху перед соціумом, лікує травму непорозуміння, залишеності та неповноцінності» (с. 163). Але дисертантка розкриває не тільки терапевтичну і соціально-адаптивну функцію танцю, але й онтологічну, гносеологічну та сакральну функцію, приділяючи найголовнішу увагу духовному змісту танцю в мистецтві балету.

У **третьому розділі** дисертації аналізується специфіка пластичної мови в епоху Постмодерну, де панує постмодерністський дискурс Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, М. Фуко, а суб'єкт визначається як функція зовнішніх сил (біологічних, текстуальних, соціальних). Виявлення рефлексів «червоного», «зеленого» кольору та рефлексу захоплення як складових пластичного самовираження людини доповнює і поглиблює розуміння пластичної мови у її сучасному вигляді та водночас можливостей її невичерпаного потенціалу. На перший план в цьому розділі виноситься проблема роздвоєності людини та її капітуляції перед тілом. Спираючись на попередні дослідження і

виходячи з положення, що тіло є свого роду посередник «між внутрішнім світом людини, її свідомістю і навколишнім світом», дисертантка не без підстав стверджує наступне: «Каліцтво або смерть тіла порушує цей зв'язок зі світом і викликає в людині глибокі сумніви в існуванні безсмертя і вічності життя. Однак тіло можна втратити не лише у зв'язку з його смертю, а й за життя» (с. 131). Останнє положення, на мій погляд, є найбільш фундаментальним для розуміння пластичного самовираження людини в культурно-антропологічному вимірі і, можливо, саме від цього положення слід відштовхуватися, якщо ми намагаємося розширити межі культурної антропології, де питання життя, смерті та безсмертя ніколи не втрачають своєї актуальності. Цілком погоджуюсь з думкою авторки, що цивілізоване суспільство не можна назвати суспільством здорових людей і що для того чи іншого суспільства є характерними свої типові недуги, які на свій лад відображають домінуючі у ньому соціальні установки. Виходячи з психоаналітичної спадщини послідовника З. Фрейда Вільгельма Райха, дисертантка роз'яснює, як подолати та навіть усунути негативні результати впливу на людину політично-соціальної ідеології та вважає, що остання проблема може бути частково вирішена шляхом психоаналізу. Для прояснення специфіки пластичного самовираження людини з точки зору культурної антропології є не менш цінним переосмислення в рамках даного дослідження феноменологічних ідей М. Мерло-Понті, а також використання стосовно до філософсько-антропологічної проблематики соматичного навчання за методом Томаса Ханни.

В останньому підрозділі дисертантка розглядає пластичну мову сучасного мистецтва як відображення самовідчуття людини. І тут вона здійснює, мабуть, дещо сумнівну диференціацію, коли виділяє характерні риси *тіла політичного, соціального, буденного, духовного та мистецького, розмірковуючи при цьому про пам'ять тіла*, яка здатна викликати почуття вже пережитих подій і навіть відтворювати пам'ять ментальну (с. 160). Особливо цінним є узагальнююче положення дисертантки про те, що, з одного боку, пластичне самовираження через різні види мистецтва

(скульптуру, музику, візуальне мистецтво) все ж такі дозволяє людині повернути втрачену цілісність, а з іншого – розширює рамки тілесних практик і доповнює тілесну модель сучасної пластичної культури (див. с. 171).

Завершується робота змістовними **висновками**, які корелюють з поставленими завданнями і лаконічно підсумовують основні результати дисертаційного дослідження. Висновки є достатньо обґрунтованими, а представлені в них наукові пропозиції мають практичну значущість та можуть використовуватися для вдосконалення пластичних форм самовираження і подальших досліджень тілесності в галузі мистецтвознавства, культурної та філософської антропології.

Разом з тим слід зазначити наступні дискусійні положення та зауваження:

- 1) Серед основних завдань, що поставлені у дослідженні, є виявлення взаємозв'язку у розвитку пластичної мови і типу мислення (образного, логічного, паралогічного). Але чи можна говорити про наявність так званого «тілесного інтелекту» або про множення «протезів тіла» як делегування функцій тіла машинам (тобто самопозбавлення цього тілесного інтелекту)? І якщо так, то які саме сучасні форми пластичного самовираження мають на увазі?
- 2) У підрозділі 3.3. «Пластична мова сучасного мистецтва як відображення самовідчуття людини» розглядаються культурні практики повернення тіла до людини, і дослідниця пропонує такі пластичні форми, як «тіло політичне», «тіло соціальне», «тіло буденне», «тіло мистецьке». Чи не є такий підхід утопічним, оскільки наукова риторика, як і саме дослідження, говорять про інституційність сучасної тілесності?

3) Оскільки тілесність можна розуміти як історичну трансляцію культурного розвитку та культурного досвіду, а самі тілесні техніки можуть виступати як рефлексія щодо цього соціально-культурного досвіду, то виникає питання присутності людини у крос-культурній перспективі. Можливо, є сенс говорити про суб'єкта?

Разом з тим, висловлені зауваження не зменшують наукової цінності дисертаційного дослідження Наталії Чумак і не впливають суттєво на позитивну оцінку поданої дисертації. Поза сумнівом, дане дисертаційне дослідження має вагоме теоретичне, евристичне, методологічне та світоглядне значення, вирізняється високим рівнем фаховості та ерудиції. Наукові положення, які винесені дисертанткою на захист, мають всі ознаки наукової новизни і є достатньо обґрунтованими та апробованими, про що свідчить низка наукових статей та доповідей автора на міжнародних і всеукраїнських конференціях. Поставлену мету дослідження в цілому досягнуто.

Автореферат адекватно відтворює структуру та розкриває зміст дисертації. Основні положення автореферату і дисертації ідентичні.

Враховуючи це, слід констатувати, що дисертаційне дослідження Чумак Наталії Володимирівни «Пластичне самовираження людини як культурно-антропологічний феномен» відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент:
доктор філос. наук, доцент,
завідувач кафедрою культурології

Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

О. К. Соболевська

